

Лидија В. Петровић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ТАМНИЦА КАО ПАД И АПОКАЛИПСА У ПРИПОВЕДАЧКОЈ ПРОЗИ ИВЕ АНДРИЋА²

У раду се испитује семантика тамнице у приповеткама Иве Андрића, примарно у пищевом тамничком циклусу прича. На теоријском трагу Нортропа Фраја, Николаја Берђајева и Мишела Фукоа, на тамницу указујемо као на два симболичка облика човекове палости, спољашње и унутрашње. Спољашња тамница рефлектована је у друштвеним детерминантама идеолошки поиманог идентитета Андрићевих јунака, док је унутрашња тамница образложена кроз психолошке и онтолошке аспекте њихове егзистенције, кроз метафизичко преосмишљавање идеје слободе – као немогуће слободне воље у контексту модерности која ревалоризује библијски концепт невиности бића. У складу са оваквим представама, тамница је контекстуализована и кроз две апокалиптичке визије човековог пада које одговарају Берђајевљевој дијалектици спољашње (светске) и унутрашње (духовне) апокалипсе. Закључује се да се библијско-хришћанска семантика пада код Андрића деконструише, тако да јунаци његових тамничких прича постају носиоци апсурдне жеље за онтолошким спасењем, пада као осећања модерн(истичк)ог самоизгнанства.

Кључне речи: Иво Андрић, тамница, библијски мит, мит о паду, Нортроп Фрај, спољашњи и унутрашњи апокалипис, модерни мит, апсурд

1. УВОД

Стваралачка поетика Иве Андрића непрекинуто се обликовала у односу према митској традицији и архетипу, који код овог писца готово непрекинуто комуницирају и међусобно се прожимају. О утемељености књижевне фикције у миту умногоме говори Нортроп Фрај, везујући, штавише, његову природу за само искуство приповедања, причу као такву, и у том га теоријском кључу одређујући као „апстрактни или чисто књижевни свет фикције” (Фрај 2007: 161). Код Андрића се ове везе готово природно активирају, тако да је тематско-фабуларна грађа већине његових приповедака и романа заоденута у митопоетске слике или усмена предања, па ће у *Причи о везировом слону*, писац имплицитно и указати на митско мишљење као на иманентни део своје поетике,

1 lidija.petrovic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (говор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

идејно полазиште самог процеса писања који је за Андрића готово увек и процес причања:

„Босанске касабе пуне су прича. У тим понајчешће измишљеним причама крије се, под видом невероватних догађаја и маском често измишљених имена, стварна и непризнавана историја тог краја, живих људи и давно помрлих нараштаја. То су оне оријенталске лажи за које турска пословица вели да су ‘истинитије’ од сваке истине.” (Андрић 1981: 41)

Поред романа у које су у највећој мери инкорпорирани елементи митског искуства, и Андрићеве се приче, између осталог оне са затворском тематиком, где се контекст утамничења уписује као најшири егзистенцијални контекст јунака, као њихова друштвена али и психолошка изолованост, могу расветљавати кроз призму пишевог вишесмерног односа према миту. Тај је однос пак обележен новим онтолошким и антрополошким импулсима модерне књижевности, где мит више није укотвљен у традиционалне, затворене форме изучавања, већ се, како истиче и Нортроп Фрај, све више „премештао у људском смеру” (Фрај 1979: 160), усмеравао на одгонетање модерних и савремених проблема људске егзистенције који заокупљају и литературу. Ово истраживање има за циљ да укаже на такву преоријентацију митских садржаја и уопште трансформацију митске свести, кроз испитивање симболике тамнице у одабраним Андрићевим причама, њене семантизације у контекстуалном оквиру пишевог интертекстуалног призивања библијски схваћеног мита о човековом паду. Психологија Андрићевих јунака на којој се најчешће и гради идејно-смисаони оквир његове прозе обликује се око питања предестинације како колективне тако и индивидуалне кривнице, њеног осцилирања између библијско-хришћанске смисаости и апсурдне датости у хоризонту модерног битисања камијевски апсурдног, модерног митског јунака.

2. МИТ О ПАДУ У ЖИВОТ – АПСУРД?

Књижевност двадесетог века, преиначује, дакле, сам дух мита који кореспондира са новим књижевним тенденцијама, пројектованим, између осталог, у ново искуство субјективитета модерног јунака чија егзистенција окончава у (модернистичкој) тачки спознаје узалудности потраге за својим метафизичким упориштем. Та модерна самосвест бића резултанта је новог духа времена, недвосмислено посредованог друштвено-историјским детерминантама модерности које истовремено призивају снагу рација али и дестабилизују однос према традиционалним вредностима, конституишући на рушевинама великих метафизичких топоса модерне митове:

„Рационалност Модерне не води у ново средиште значења и смисла, које би било потпуно с ону страну илузија и самообмана. Напротив, она ствара или нове митологије или појачано осећање губитка смисла и ирационалности избора вредности [...]. Отуда модерни свет није свет универзалне рационалности, склада са целином, већ резервоар средстава, која треба да буду изабрана и прорачуната у свом дејству.” (Жуњић 2009: 177)

У том погледу, призивање митске традиције, и уже, библијског митског контекста раја, пада и идеје о вечном спасењу, у делима српских модернистичких писаца какав је између осталог и Андрић, све више обитава на кризи онтологије сопства књижевног јунака, све мање дефинисаног у поставци да „Бог одређује исход постојања у свету” (Жуњић 2007:62). Тематика заточеништва Андрићевих јунака као њиховог физичког страдалништва али и духовног отуђења од света и од себе, засноована је на модерном осећању апсурда и унутрашњег егзиланства јунака какве сусрећемо у Кафкиним и Камиевим делима, а у Андрићевој се прози испољава и у призивању искуства пада модерног бића као, насупрот библијској вери у очишћење од греха, немогућности хришћанског трансцендирања тог бића: „Мада се напор сваког од нас не губи, блаженство пре човековог пада јесте, према писцу, оно „савршенству које нећемо лично никада достићи” (Андрић 1981:44).

Андрићеви утамниченици, превасходно Тома Галус³, са једне су стране носиоци метафизичке наде у такав исход, за којим „нада лудо расте” (Андрић 2017: 52), али која остаје до краја недосежна могућност, „илузија осуђена унапред на безнадан пад” (Андрић 2017: 53). Пад као аспект духовног искуства Андрићевих јунака везује се за апсурд претрајавања у животу у који су, без знања и воље, изгнани, и где, попут Фра Петра и Ђамила, носе бреме невинне кривице која се, насупрот библијском паду – због кривице као последице свесног човековог одабира, уписује у Андрићево дело као апсурд изгнанства бића од себе самих. Тако схваћени, Андрићеви јунаци могу бити постављени у онтолошку раван са Кафкиним и Камиевим изгнаницима поводом којих Морис Фридман каже: „Модерни изгнаник *Процеса* и *Страница* је човек који се на крају сусреће са смрћу као коначним одредиштем апсурда на крају потраге за смисленим постојањем” (Фридман 2012: 397).

3 На основу рукописа пронађених у Андрићевој заоставштини, истраживачи Андрићевог дела дошли су до претпоставки о могућем Андрићевом раду на романескном делу о овом јунаку, а „реч је о текстовима које је сам писац педантно сачувао у фасцикли на чијим је корицама написао: *На сунчаној страни* (*Gallus*) [...] та два поглавља која се тичу судбине Томе Галуса бацила су сасвим нову светлост на приповетке *Занос* и *страдање Томе Галуса*, *На сунчаној страни*, *Сунце*, *У ћелији број 115*, *Искушење у ћелији број 38*” (Ђукић Перишић 2017: 7).

3. ТАМНИЦА КАО ДРУШТВЕНИ И ИДЕОЛОШКИ ПОИМАН ИДЕНТИТЕТ

Модерно поимање категорије слободе измешта се, нарочито у двадесетовековном контексту ратних и послератних недаћа, из тачке човекове хришћанске перцепције слободне воље, у тачку где „слобода представља парадокс, конзервативно начело и неретко покрива човеково ропство” (Берђајев 2007: 29, 30). Дисциплинске форме затварања и утамничавања према Мишелу Фукоу представљају један од механизма посредством којих модерне друштвене институције и системи инструментализују свест појединца или колектива, као хоризонт настанка модерне западне цивилизације. Тамница као непосредни вид испољавања одузетости човекове слободе упућује превасходно на те спољне детерминанте његовог заточеништва, посредованог механизмима надзирања и контроле над њиме, која управо и „почиње са распоређивањем јединки у простору” (Фуко 1997: 191).

Андрићеве слике тамнице превасходно указују на физичко ограничавање слободе његових утамниченика, квалификоване су као строго омеђен простор где се опозицијом отворено : затворено посредује однос између слободе и лишености како физичке тако и слободе делања и мишљења. Тамнички простор ознаковљен је и ограниченошћу свести јунака у коју се спољашње детерминанте друштвених система који те хетеротопије и контролише, уписују кроз саморефлексију о заточености као њиховој перманентној друштвеној и приватно-егзистенцијалној потчињености. Тако, између осталог, Андрићев неименовани јунак⁴ из приче *Искушење у ћелији 38* освешћује да је објекат репресије власти, (пред)одређен њеним механизмима: „У затвору сам у свему горе третиран неголи најобичнији кажњеници чија је кривица утврђена и осуда законски оснажена” (123). Кривица јунака, напротив, непосредно није ни обзнањена ни доказана, већ пре уписана као продукт вечно обнављаног указивања на неприкосновеност њеног постојања јер – невиних нема. У споменутој причи, као и у другим тамничким причама, власт деконструира индивидуалну слободу претпостављајући јој априорну кривицу која биће уоквирује у егзистенцијални апсурд, „у непроменљиву чињеницу да је једном, на овој равни, изгубио” (Андрић 2017: 128).

Као „институција срачуната на мучење и страдање затвореника” (Андрић 2018: 18), Андрићева тамница умногоме одговара Фукоовом виђењу деловања модерних казнених институција. Истичући да је у модерном друштву „инквизиторско правосуђе замењено испитивач-

4 На основу испитивања споменутих рукописа, али и подробније анализе Андрићевих прича, одређени критичари претпостављају и то да се, поред приче *Занос и страдање Томе Галуса*, овај јунак јавља и као главни јунак дргих приповедака пишчевог тамничког циклуса, па у вези са тиме и Жанета Ђукић Перишић истиче да „иако се име Тома Галус јавља само у приповеци *Занос и страдање Томе Галуса*, има разлога за претпоставку да се и остале четири приповетке са затворском тематиком – *Искушење у ћелији број 38*, *На сунчаној страни*, *У ћелији број 115* и *Сунце* – односе на различите фазе тамничке судбине истога лика...” (Ђукић Перишић 2017: 14).

ким”, Фуко каже да је „поступак испитивања могао да покрије читаво друштво”, као и да је „донео специфични и нови облик власти који је тражио укључивање утврђених односа знања у односе власти, захтевао повезивање процеса потчињавања и процеса објективизације” (Фуко 1997: 298). Заточеници у Андрићевим причама осуђени су на недоसेжно трагање за непосредним носиоцем одговора на питање порекла своје кривице, применом казних мера стављени су у позицију онога ко априори губи, док су на пољу власти, „милиони добили ту игру” (Андрић 2017: 127). Посматрани из тог угла, подвргнути непрекинутим испитивањима без логичког следа, они егзистирају у апсурдној неокончаности истражног поступка, у кафкијанској атмосфери никад неразрешених процеса који се против њих воде, а чији смисао не могу да докуче. Слика таквог процеса предочена је и у ситуацији јунака из приче *У хелији број 115*:

„Сасвим произвољно, неповезане и неочекиване излазе слике од малопре. Најђе мирис дувана као вал: до он хоће да удахне, већ је прошао. Затим мирно седи судија, руку држи на упијачу од мрамора. [...] Па опет искрсава судија који га пита: Шта желите?, као да је ушао у неку продавницу. Па види збуњена стражара и бедну мисао у њему, и писара, и стотину бесмислених појединости. А у исто време мора да одговара неком на нека све замршенија питања.” (Андрић 2017: 126)

Андрићев опис кореспондира са типизираним, ритуалним ислеђивањима код Кафке, а у исто време и са обесмишљеношћу Мерсове кривице као деградације унутрашње слободе, јер обојици јунака имплицитно се суди због идентитетске неприлагођености као дела њихове унутрашње личности, психолошког аутсајдерства које друштво интерпретира као успротивљеност његовим регулама, па је Тома Галус ухапшен јер је „сумњиви Босанац, чије је „чудновато понашање још при доласку брода пало полицији у очи” (в. Андрић 2017: 39), стога га затвореност у унутрашњи свет чини неподобним за друштво „с општеобавезујућим облицима на чијем се путу „догађа отуђење људске природе, њено избацивање у свет објеката” (Берђајев 2001: 4). Искуство унутрашње страности Андрићевих јунака перципирано је кроз друштвену призму као нужност поседовања кривице ознаковљене као њене априорне доказаности:

„Ту су га испитивали само кратко и формално. Снебивајући се од чуда – јер то што је осећао није још био страх него чуђење – он је узалуд веровао да је био у Адену због наследства које му је оставио стриц, бивши официр, трговац у Адену, да не зна ништа о рату и о политици. Речено му је само да ће доцније имати довољно прилике да објасни своје држање. Око шест сати пред вече одвео га је један жандарм из полиције у главну хапсану у улици Коронео.” (Андрић 2017: 39)

Пред друштвеном (све)моћи могућност побуне и у крајњој инстанци, ослобођења, постаје за Галуса, као и за Јозефа К, непрекинуто одлагање, унапред регулисано пролонгирање процеса који је апсурдност сам по себи, што се код Андрића проблематизује и на ширем етичком и онтолошком поимању греха, где модерно биће постаје биће предестиниране кривице, са перманентном немогућношћу повратка у библијску ситуацију невиности. Тако је и кроз рефлексију јунака у *Заносу и страдању Томе Галуса* симболички указано на недосегљивост рајског простора као простора блаженства пре првородног греха, а град Аден из Галусове реминисценије, у који се уписује јунакова метафизичка чежња, описан је као простор „на другом крају света” (33), као недвосмислена алузија на Еден. Након Галусовог утамничења, Аден, немогућа метафизичка кућа Галусовог бића, остаје изван видика, готово се бришући и из јунаковог сећања и ума, управљаних чак вољом нечастивог: „Уосталом, ти излети нису били ни дуготрајни ни многобројни. Јер су Сотона и ћелија везивали и паралисали не саму Галусову мисао него, у доброј мери, и његова сећања. Сећао се понајчешће онога што су ћелија и Сотона хтели и што је личило на њих и било, као и они, мрачно и тегобно” (Андрић 2017: 70).

Фигура заточеника са којим јунак приче *Сунце*⁵ дели ћелију, доведена је, посредством тока младићеве свести, у везу са фигуром ђавола-кушача који у младића уноси душевни немир. Уколико се порекло кривице доводи макар у посредну везу са онтолошким злом, јер – „све је било због Постружника” (Андрић 2017: 60), онда се приповедни свет Андрићеве приче обликује у узалудној метафизичкој нади у досегљивост Бога као апсолута, у перманентној немогућности онтолошког ослобођења јунаковог бића које тако исходи у трагичној обесмишљености ревитализације односа човека са Богом, у предосећању апокалиптичког исхода овоземаљског живота којим се окончавају Галусови заноси:

„Осети у тој свирци нејасну страхоту нечег што долази и што га коначно односи и баца онамо куд га је понео онај гадни ударац од малопре, на противну страну од целог тога слободног и распеваног света напољу, на страну на којој је страдање, понижење и пораз. Хтео је инстинктивно да зачепи уши, али ништа није помагало, јер је тај марш, сад већ као нешто давно познато, трештао и харао у његовој унутрашњости. То су биле трубе нових времена у којима ће нестати, можда заувек, радости слободна живота, и у којима ће на крају човек јести човека као звер што једе звер, само са мање смисла. Али он то у својој ’тропској глави’ није могао још јасно да разабере и потпуно схвати. Само се спусти на слањачу, задрхта, и обори очи као кривац.” (Андрић 2017: 41)

5 Ова је прича у неким класификацијама Андрићевог циклуса прича са затворском тематиком обележена и као *Постружничково царство*, необјављено Андрићево прозно поглавље, које се, како између осталог истиче Жанета Ђукић Перишић, може читати и као „резултат спајања приповетке *Сунце* (каква је објављена, са извесним изменама и допунама) и необјављених страница из *Пишчеве заоставштине*” (Ђукић Перишић 2017: 17).

Друштвено-идеолошко искључење јунака отвара се код Андрића и у хоризонту питања његовог онтолошког страдања. Док је у библијском смисаоном хоризонту пад последица човеку од Бога датог, слободног избора, изгнанство модерног бића произведено је односом ја : друштво које подрива однос ја : Бог, конституисано у Андрићевим причама кроз концепт кривице као предестинираност подруштвљеном слободом.

Прича *Мост на Жейи* на сличан начин контекстуализује позицију везира Јусуфа: „[П]осрну велики везир Јусуф и као жртва једне опасне интриге паде изненада у немилост” (Андрић 2018 :1), уписујући га у контекст позномодернистичке скепсе у хришћански смисао спасења, па се све „зачас може променити и, осим тога и „много остаје мрачно и неуљубљено, без обзира на уложене напоре, тако да изгледа како чак и Бог ту помаже само делимично” (Андрић 2016: 2). И *У ћелији број 115* младићева рефлексја о томе да „сви су гласови света потопљени и ућуткани” (Андрић 2017: 120), обликује се у сличном онтолошком миљеу, кроз индикативну алузију на библијску слику потопа као најрепрезентативнији симбол укидања савеза између Бога и човека, одузимање могућности опроштаја греха, док код Андрића механизми власти ућуткују дух „новорођеног човека модерног хуманизма” (в. Фуко 1997: 137). Исказ да се о младићу након његове смрти, „говорило све ређе, све мање, па најпосле и потпуно престало” (Андрић 2017: 41) указује на то да утамничење као део спољашњег, светског контекста егзистенције бића окончава у обесмишљавању самог концепта смрти чије се искуство у контексту јунака уписује као (само)заборав – немогућност трансцендирања идентитета кроз Бога, априори отписујући библијску алтернативу „могућег опроштаја греха” (Жуњић 2009: 360).

4. ТАМНИЦА КАО УНУТРАШЊА – АПОКАЛИПСА ДУХА

Однос према питању кривице у Андрићевим се приповеткама успоставља и кроз психолошку или моралну дилему јунака, њиховог покушаја да успоставе душевни баланс у условима споља детерминисане тамнице. Посматрајући психолошке профиле Андрићевих романескних јунака, какав је Ђамил из *Проклеће авлије*, можемо поставити питање природе не само као спољашње већ и као унутрашње кривице бића, као одраза његове психолошке подвојености и духовне дезинтеграције у контексту модерности. Тако двојако симболички посредована, као спољашње и унутрашње искуство пада, тамница може бити доведена у везу са Берђајевљевом дијалектиком спољашњег и унутрашњег апокалипсиса, где је „спољашњи Апокалипсис симболички – условни израз унутрашњег Апокалипсиса човечјег духа; у њему се говори само о судбини највеће дубине бића” (Берђајев 2001: 231).

Поред тога што држи отвореном могућност физичке деструкције, тамница код Андрића симболизује и непрекинуту психолошку угроже-

ност јунака пред незнањем о свом егзистенцијалном исходу, прикривеним механизмима друштвене моћи која оставља белег на њиховој души, тако да ропство уписује и у њихово унутрашње биће, као психолошку трауму, што је можда највидљивије у исказу у вези са описом унутрашњег стања везира Јусуфа: „У сну поче да му се јавља тамница, а из ноћних снова је, као неодређен ужас, прелазила у јаву, и тровала му дане” (Андрић 2014: 37). Као један од главних јунака *Проклетје авлије*, Ђамил је носилац психолошке и метафизичке дилеме која претпоставља позив јунаку на одговор на искушење – одабира истине идентитета као истовременог друштвеног екслузивитета, или прихватање идентитета као друштвеног конструкта, маркирајући јунака јововском судбином. Апсурд Ђамилове (не)кривице произлази из подвојености, а потом и оболелости његовог духа распетог између онога што се сме и мора бити, па јунаково психолошко аутсајдерство непосредно компромитује његов друштвени положај, што постаје типизирана ситуација готово свих Андрићевих утамниченика. Проблем пада јунака једним се делом, дакле, отвара као питање (не)могућности доследне разрешености њихове духовне дилеме, исходећи чак у самоиспитивању могућности онтолошког утемељења идентитета: „Да ли нам се пред крај бришу овако границе у видљивом простору” (Андрић 2017: 125)?

Под теретом таквих дилема, јунак *Искушења у ћелији 38* самоосвешћује двосмисленост егзистенцијалне позиције, изражене у перманентној неизмирениости метафизичке жеље и закона спољашњег света, који брише границе хришћански схваћеног добра и зла:

„Изгубио једном заувек, све и да има негде неки други живот, на некој другој равни, са некима другим, бољим мерама, па и да доспеш тамо, то не може да промени непроменљиву чињеницу: да си ти једном, на овој равни изгубио [...] тамо ово све може и да има неко друго име: жртва, идеја, мучеништво, борба, али овде, пријатељу, овде нема друго до те прсте чињенице, без украса и без опозива: ти си изгубио.” (Андрић 1967: 127–128)

У својој студији *Митско у делу Иве Андрића*, Петар Џацић указује на свеprisутност мотива кривице у Андрићевом делу, као, са једне стране, кривице у друштвеном, а са друге, управо, у индивидуалном – психолошком и метафизичком смислу (в. Џацић 1992: 19). Наспрам одређења њених симболичких функција као споља детерминисане – друштвене условљености искуства егзистирања, тамница се код Андрића, дакле, артикулише и кроз унутрашње доживљаје те призму свести јунака које, у немогућности да издрже тежину метафизичке дилеме, јер тај је терет „тежи него што су наша снага и наше стрпљење” (Андрић 1965: 91), хипертрофирана саморефлексија одводи у параноидност као предзнак лудила: „И то му је све више говорио, не више споља, већ у самом мозгу, а њему је долазила жеља да се бије по глави, да ућутка тај глас. Он зари нокте у месо око уха и притисну свом снагом теме о зид.

Осети бол у лубањи, а онај глас као се, потиснуто помаче ниже, до у сам врат” (Андрић 2017: 128).

Прича *Искушење у ћелији 38* фокусирана је на праћење тока свес-ти јунака, где у атмосфери узалудног призивања јаве, јунак долази до тачке миљковићевске мртве будности као кулминативне тачке скепсе у онтолошку истину, као граничне позномодернистичке ситуације – кри-зе уприсутњења онтолошког бесмисла у самој причи: „Још једном за-желе свом снагом да се пробуди, да ништа не буде истина, али онда сам себе увери да је ово већ после буђења. Ово *после* има апокалиптички призивак, обликујући свест јунака у (само)рефлексији о репетитивности пада, у освешћењу трауме коју не проживљава само тело већ нужно и дух: „Тамница је владала свим чулима човековим. Био је један од оних тренутака када се усред дана мрак склапа око затвореног човека, и све хоће да га убеди да нема другог излаза до: свиснути – бити без ума” (Андрић 2017: 118), а како истиче и Мило Ломпар, „бити без ума може се звати лудилом” (Ломпар 1995: 36).

Палост као знак психолошког расцепа уписује се и у друге Ан-дрићеве приче, а у некима од њих ова је тематика посредована, у Ан-дрићевом делу и иначе изразито присутном светлосном симболиком, нарочито сунцем, које, у хоризонту рефлексије јунака о (не)могућности слободе, симболички посредује психолошке механизме којима се јуна-ци служе како би до краја афирмисали своју (узалудну) метафизичку наду.

У симптоматично насловљеној причи *Сунце*, представа сунца које „само не допире никад у ову ћелију, него његов румени, далеки, посред-ни одблесак” (Андрић 1965: 63), само интензивира осећање недосеж-ности слободе која је у најширем смислу ознаковљена као (немогући) залог вечног спасења, сједињења људског са божанским, које је постало „безлично начело” (Жуњић 2009: 62), тако да је нада самоосвешћена „илузија осуђена унапред на безнадан пад” (62). Иако на јунака најпре има катартично дејство, метафизичка визија светлости окончава у пси-холошком (ауто)деструктивитету бића: „Тада је имао болне и дивне тренутке, незадрживог, житког смеха, који је навирао из њега као то-пљено злато, и тако снажно да је ширио уста, као певач, од бојазни да се не угуши или да не прсне. А сунце у њему не престаје да сија” (Андрић 2017: 52). Духовно очишћење, које се према Фрају може довести у везу са златом (уп. Фрај 1979: 173), у онтолошки исход јунака пре се уписује у изокренутој библијској смисаоности воље за вечношћу, окончавајући причу симболичном представом расипања бића „у нечујну експлозију као сунчана златна прашина која се губи у сунцу” (Андрић 1965: 51).

Тамница као духовни пад у неким се причама непосредније се-мантизује кроз библијски концепт пада, па тако приповетка *Ликови* тематизује деградирање сакралности ликова светаца, као, у ширем смислу, знака децентрирања морално-религијске димензије бића које више не поседује могућност распознавања свог хришћанско-метафи-

зичког потенцијала: „У овом часу и на овом месту преовлађује у мени поклоник ликова, можда управо зато што очима гледам и под прстима осећам њихову ломност и пролазност. Они закупљају и одводе за собом сву моју пажњу” (Андрић 1965: 90). Палост је ознаковљена кроз привид слободе, јер уколико исту посматрамо у Берђајевљевом кључу „одређења себе изнутра”, одрицање од Божијег лика у себи оличава „ропство човека од сопственог бића” (в. Берђајев 1991: 43), његово духовно самоограничавање и фрагментаризација:

„Ту је раскрсница на којој почиње наше лутање и мука духа. И ја мислим да у овим наглим и дубоким реакцијама, које се с времена на време јављају у нама према писаној речи, живи, у основи, дубока људска тежња за изгубљеним рајем слободног гледања и чистих безимених ликова, које су смисао и целисходност одавно заробили и потчинили их нашој мисли и нашој вољи и одвели, заједно са њима, на ове путеве који су дужи и тежи него што су наша снага и наше стрпљење” (Андрић 1967: 91).

Утамничење Андрићевих јунака испољава се и као део њиховог унутрашњег ја, уписано у привид могућности хришћанског одабира (добра и зла), априори деградираној предестинираним условима живљења у моралном и друштвеном новууму, који су смисаоност тежње модерног бића за рајским блаженством „заробили и потчинили их нашој мисли и нашој вољи”, а биће осудили на претрајавање тек у жељи да се метафизички упише у вечни живот, али на начин на који је, у апокалиптичкој визији уметника у *Гоји* Андрић указао као на нехришћанско самосвено-етичко трагање за „чудом у нама самима” (Андрић 1965: 92–93). Са те се стране изгнанство модерног (истичк)ог Андрићевог бића може рашчитавати и у кључу Фрајевог виђења апокалипсе човека оличене у његовом категоричком опредељењу за „овај чулима доступан, пали свет, далеко од врхунског, истинског света” (Фрај 1969: 59).

5. ЗАКЉУЧАК

У раду смо указали примарно на два начина семантизације тамнице у Андрићевим причама. Са једне стране, одредили смо је као простор споља детерминисаног страдања јунака, као резултанту друштвено наметнутих оквира њихове егзистенције, фукоовски поимане подруштвљене субјективности, а са друге стране као симболички простор психолошке деструкције и аутодеструкције бића. Уписани у искуство дехуманизације које се у књижевности двадесетог века постепено експлицира и као искуство самог приповедања, јунаци Андрићевих тамничких прича постају носиоци осећања модерног изгнанства као утемељености бића искључиво у апсурдној жељи за онтолошким спасењем. Апокалиптички дискурс у Андрићевој прози успоставља се кроз деконструкцију призваних библијских концепата, не постављајући

питање односа између живота, смрти и вечности у хоризонту хришћанског промишљања спасења, већ у контексту неприкосновено апсурдног трагања за све одсутнијим смислом смрти у којем би се биће метафизички непроблематично дефинисало. Тиме је Андрић већ у овој ранијој фази стваралаштва отворио своју прозу ка позномодернистичкој проблематици смрти као немогуће кроз посредовање онтолошким центром, уписујући је, насупротив томе, у испражњеност метафизичке наде, а модернистичко биће у сизифовску тамницу репетитивности (само) свесне егзистенцијалне апсурдности.

Извори

Андрић 1967: I. Andrić, *Staze, lica, predeli*, Београд: Prosveta.

Андрић 1981: И. Андрић, *Немирна година, Сабрана дела Иве Андрића*, књига 4, Београд: Просвета.

Андрић 1984: И. Андрић, *Нешто о стилу и језику*, у: *Историја и легенда*, у: *Сабрана дела Иве Андрића*, Сарајево, 12–23.

Андрић 2014: И. Андрић, *Моси на Жеи*, Београд: Дерета.

Андрић 2017: И. Андрић, *На сунчаној страни*, Нови Сад: Академска књига.

Андрић 2018: I. Andrić, *Prokleta avlija*, Zagreb: Europapress holding.

Литература

Берђајев 1991: Н. Берђајев, *О човековом ројсћиву и слободи*, Нови Сад: Књижевна заједница.

Берђајев 2001: Н. Берђајев, *Смисао историје*, Београд: Дерета.

Берђајев 2007: N. Berđajev, *Sudbina čoveka u savremenom svetu*, Split: Verbum.

Жуњић 2009: С. Жуњић, *Модерност и филозофија: разматрања о духу времена са размеђа векова*, том 1, Београд: Plato Books.

Ломпар 1995: М. Ломпар, *О завршетку романа*, Београд: Рад.

Мелетински 1983: Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, prev. J. Janićijević, Београд: Nolit.

Фрај 1979: Н. Фрај, *Анаџомија кришке*, Загреб: Напријед.

Фридман 2012: М. Fridman, *Problematični pobunjenik: Melvil, Dostojevski, Kafka, Kami*, Београд: Službeni glasnik.

Фуко 1997: М. Фуко, *Назирајући и кажњавајући: насћанак заћвора*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојадиновића.

Цаић 1992: Р. Džadžić, *Mitsko u delu Ive Andrića*, Београд: Nova knjiga.

Lidija V. Petrović / THE DUNGEON AS THE FALL AND THE APOCALYPSE IN THE NARRATIVE PROSE OF IVO ANDRIC

Summary / The paper examines the semantics of the dungeon in Ivo Andric's short stories, primarily in the writer's dungeon stories. In the theoretical footsteps of Northrop Frye, Nikolai Berdyaev and Michel Foucault, we point to the dungeon as two

symbolic forms of human fall, external and internal. The outer dungeon is reflected in the social determinants of the ideologically conceived identities of Andric's heroes, while the inner dungeon is explained through the psychological and ontological aspects of their existence, through the metaphysical rethinking of the idea of freedom – as an impossible free will in the context of modernity which revalues the Biblical concept of innocence. In accordance with such representations, the dungeon is also contextualized through two apocalyptic visions of the human fall that correspond to Berdjaev's dialectic of external (worldly) and internal (spiritual) apocalypse. It is concluded that the Biblical-Christian semantics of the Fall is deconstructed in Andric's stories, in order that his heroes become bearers of an absurd desire for ontological salvation, fall as a feeling of modern(istic) self-exile.

Keywords: Ivo Andric, dungeon, Biblical myth, the Myth of the Fall, Northrop Frye, external and internal apocalypse, modern myth, absurdity

Примљен: 11. фебруара 2024.

Прихваћен за штампу марта 2024.